

**JAARBOEK
VOOR
MUNT- EN
PENNINGKUNDE**

**65-66
1978-1979**

**KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP
VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM**

Commissie van redactie:

Prof. dr. H. Enno van Gelder, Voorburg

Drs. G. van der Meer, 's-Gravenhage

P. W. Meyer, IJmuiden

Drs. A. T. Puister, Wassenaar

Dr. H. J. van der Wiel, Gouda

EEN NIEUWE BEELDENAAR VOOR DE NEDERLANDSE MUNTEN IN 1928?

Arent Pol

Onder druk van de gestegen zilverprijs, besloot Nederland in 1919 tot verlaging van het gehalte der grote zilveren munten van $945/1000$ tot $720/1000$. Het lag in de bedoeling alle munten van het hoge gehalte in te trekken en te vervangen door nieuwe, waarvoor nog in 1919 het model werd geleverd door de rijks-stempelsnijder J. C. Wienecke. De verandering van type was nodig om het sorteren gemakkelijker te maken¹, want de stukken van hoger en lager gehalte zouden eerst naast elkaar in omloop zijn. In 1921 werd dit zgn. 4e type van koningin Wilhelmina voor het eerst gebruikt, en wel voor de halve guldens. Het jaar daarna begon men met de guldens, maar de aanmunting daarvan werd van augustus 1924 tot november 1928 onderbroken (halve guldens werden tussen april 1922 en oktober 1928 niet gemaakt; rijksdaalders van het 4e type verschenen pas voor het eerst in 1929)².

Het plan was om de oude munten van het hogere gehalte (alle zilverstukken gemaakt sinds de hervorming van 1839 onder Willem I waren nog geldig!) in te trekken, om te smelten en als grondstof voor de nieuw te vervaardigen munten te gebruiken³. Omdat de zilverprijs (die begin 1920 op het hoogste punt was gekomen) inmiddels weer gezakt was tot het vooroorlogse niveau, vroeg de Minister van Koloniën zich af of uitvoering van de wet van 1919 nog wel nodig was. De staat kon nu immers weer grote zilveren munten van het hoge gehalte maken tegen een prijs die beneden de nominale waarde ervan lag. Omsmelting zou voor het publiek niet meer lonend zijn, zodat men verder geen nadelige gevolgen voor de circulatie te vrezen had. Ook was juist de vraag opgeworpen of het niet wenselijk zou zijn om de bestaande eenheid van het Nederlandse en het Indische muntwezen te verbreken. In Nederlands-Indië had men al sinds het midden der vorige eeuw kleingeld van eigen type, maar de munten van hogere waarden waren dezelfde als die in Nederland circuleerden. Nu overwogen werd om een apart muntwezen voor Indië te creëren, zouden ook die grote munten een ander uiterlijk moeten krijgen. Voor de voorzijde kon het bestaande model met de kop van koningin Wilhelmina gehandhaafd blijven, terwijl de keerzijde van een specifiek Indisch motief moest worden voorzien. In april 1921 werd een Staatscommissie ingesteld, die een antwoord moest geven op deze vragen. Op 's Rijks Munt begon men weliswaar in november 1921 met de ommunting, maar die moest najaar 1924 worden gestaakt toen bleek dat de regering toch eerst het advies van de Staatscommissie wilde afwachten. Overigens betekende deze aanmuntingsstop voor het grote zilvergeld ("grove specie") niet dat er geen werk was, want de aanmaak van Nederlands en Indisch kleingeld ging gewoon door. Pas in 1926 was de Staatscommissie gereed met haar taak. Zij adviseerde onder andere, dat doorvoeren van een scheiding van het muntwezen inderdaad wenselijk was en dat de wet van 1919 ingetrokken kon worden, omdat gehalte-verlaging onnodig was geworden⁴. Vervolgens gebeurde er niets, omdat de Ministers van Financiën en Koloniën (die tezamen het beheer voerden over het muntwezen en zeggenschap hadden over 's Rijks Munt) het niet eens konden

worden over de vraag in hoeverre het advies van de Staatscommissie moest worden gevolgd. Medio 1927 vroeg 's Rijks Muntmeester dr C. Hoitsema aan de stempelsnijder-medailleur J. C. Wienecke en de medailleur C. J. van der Hoef eens enkele ideeën voor een nieuw Indisch munttype op papier te zetten; vanuit Batavia zond P. Ducro een aantal ontwerpen in. Maart 1928 wist de Minister van Financiën zijn kollega van Koloniën er van te weerhouden om de scheiding door te zetten, zodat de in 1919 voorgenomen ommunting nu kon doorgaan. Er kon echter nog niet onmiddellijk met de aanmunting van de grove specie worden begonnen, omdat eerst grote hoeveelheden pasmunt nodig waren. Die pauze zou men gaan benutten om de mogelijkheid van vervanging van het model-Wienecke uit 1919 te onderzoeken.

Het nu volgende relaas omtrent de totstandkoming van de ontwerpen, is gebaseerd op materiaal in het archief van 's Rijks Munt. In de omslag "ontwerp gulden 1928" bevindt zich de briefwisseling tussen de muntmeester, de nog te noemen "Commissie van goede smaak" en enkele kunstenaars. Bij bestudering van de stukken krijgt men de indruk, dat muntmeester Hoitsema de initiator en stimulator van dit idee is — van enige ministeriële inbreng blijkt althans niet⁵. Dat Hoitsema zich zozeer beijvert voor iets nieuws, is misschien niet zo vreemd als men bedenkt dat hij nogal moeite heeft gehad met het ontwerp-Wienecke van 1919, zowel in technisch als in artistiek opzicht⁶. Overigens behoort het ook tot zijn taak, om voorstellen te doen ter verbetering van het muntwezen. Voor beoordeling van de artistieke kwaliteit van de nieuwe ontwerpen, heeft hij de steun van een in april 1928 ingestelde commissie, "die den muntmeester desgewenscht van advies zal dienen over de eischen van schoonheid en goeden smaak, waaraan voortbrengselen van 's Rijks Munt moeten voldoen"⁷. Deze commissie, die vooral een rol is toebedacht ten aanzien van de penningfabricage, bestaat uit prof. R. N. Roland Holst (hoogleraar-directeur van de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten), dr. A. Pit (adviseur van het Nederlands Museum voor Geschiedenis en Kunst), L. Zijl (beeldhouwer en medailleur) en J. W. Teillers (oud-chef van het reproductie-atelier van de Topografische Dienst in Nederlands-Indië). Een jaar later doet Hoitsema het voorkomen alsof het vooral deze Commissie is geweest die aandrang op vervanging van het ontwerp-Wienecke, maar daarmee heeft hij naar mijn mening een ietwat vertekend beeld geschetst⁸. Al in februari heeft Hoitsema namelijk contact met enkele kunstenaars — nog vóórdat die Commissie is ingesteld en zelfs nog vóórdat de beslissing omtrent scheiding van muntwezen en doorzetting der ommunting valt!

De wordingsgeschiedenis

Van het viertal kunstenaars aan wie Hoitsema begin 1928 vraagt of zij mogelijkheden zien voor het ontwerpen van nieuwe Nederlandse munten, staat C. J. van der Hoef (beeldhouwer en medailleur te Den Haag) al langere tijd in verbinding met 's Rijks Munt vanwege zijn modelleer-werk aan diverse door de Munt uitgevoerde penningen. Hoe Hoitsema aan de anderen komt, is niet bekend. Het zijn: L. O. Wenckebach (beeldhouwer te Noordwijk, de latere modelleur van de beeldenaars van onze na-oorlogse munten), F. J. van Hall

(beeldhouwer te Sloterdijk) en L. Bolle (beeldhouwer en medailleur te Rotterdam). Aan de beide laatsten vraagt Hoitsema schetsen naar eigen opvattingen, die slechts als eerste proef zullen gelden voor de plaatsing van beeldenaars en omschriften. Van der Hoef en Wenckebach wordt gevraagd om modellen van voor- en keerzijde voor gulden en rijksdaalder. Hoitsema geeft de voorkeur aan modellen op ware grootte of desnoods iets groter, om te zien of zonder tussenkomst van de verkleinbank een goed resultaat te verkrijgen is: "Wanneer men, op de meest gebruikelijke wijze, een model voor de reductiebank maakt, dan geschiedt dat door dit te modelleeren met speciale werktuigen in kleefwas. Dat geeft ook bijzondere eigenschappen aan zulk een model. Dit maakt het resultaat geheel anders dan wanneer een ander procédé (in staal snijden bijv.) gevolgd was. Het komt mij voor dat de tegenzin tegen hiernaar gereduceerde stempels voor een groot deel is terug te brengen op het ontstaan en het materiaal van het model. Waarom zou iemand, die andere technieken kent (zoo vraag ik mij af) niet op andere wijze een model maken, dat dan verkleind wordt en vrijwel alle bijzonderheden daarbij behoudt, althans gemakkelijk weder verkrijgt. Ik denk aan een in hard hout of gips gesneden of, wat misschien nog juister is, in wit metaal, geelkoper of brons gestoken model. Er is dan natuurlijk rekening mede te houden, dat alles later zooveel kleiner wordt, maar de bijzondere techniek blijft bewaard." Van der Hoef antwoordt dat hem dat niet lukt, waarna Hoitsema hem zegt dan maar een model van 16 à 20 cm doorsnee te maken. Wenckebach wil echter wel graag op zo klein mogelijke schaal werken: "M.i. is de eenige manier om weer mooie munten te krijgen, het terug brengen der oude techniek!" Hij gaat proberen om het model voor de gulden op rijksdaalder-grootte in koper te snijden. Van der Hoef en Wenckebach sturen eerst enkele schetsen in, evenals Van Hall en Bolle. In maart stuurt Wenckebach een tweetal probeersels, lakafdrukken van in lood gesneden stempels, aan Hoitsema; hij verontschuldigt zich voor de slechte afwerking, die vanwege tijdgebrek onvermijdelijk was. Bij het eerste beklagt Wenckebach zich over de bestaande beeldenaar met het sterk verouderde kapsel. "Zoolang die hooge haartoren blijft, geloof ik nauwelijks iets goeds te kunnen maken, daar 't gezicht dan zoo klein wordt." Op het tweede heeft hij in een opwelling koningin Wilhelmina ten voeten uit afgebeeld. De ideeën van Van Hall en Bolle zijn niet naar de zin van Hoitsema en de Commissie: in april wordt hen bericht, "dat het beter voorkomt in de door U gedachte richting een oplossing niet te zoeken." Ook Wenckebach's en Van der Hoef's suggesties voldoen nog niet, maar zij krijgen de gelegenheid er verder aan te werken. Laatstgenoemde krijgt bijvoorbeeld het commentaar "dat in het midden een *wapenschild* moet komen. De leeuw moet in dat schild staan. Een schild is (afgezien van den vorm) een gesloten figuur. Daarop moeten tevens de zgn. blokken voorkomen. Men kan niet hierbuiten. Denkt U ook er om dat voorkomen moeten (maar de plaats is niet bepaald) het jaartal (1929), muntteken en muntmeestersteeken?"⁹ Eind april/begin mei is de vaart er een beetje uit. Roland Holst stelt voor om J. J. van Goor (medailleur van Begeer te Utrecht) uit te nodigen. Deze komt inderdaad een keer voor een gesprek op de Munt, maar verder wordt van hem niets vernomen. Van der Hoef belooft binnenkort weer nieuwe schetsen op te zullen sturen, maar moet door Hoitsema tot meer spoed worden gemaand: de laatste beseft dat de tijd begint te dringen, want hoewel men nog druk bezig is met het maken van pasmunt, zal

er toch binnen vrij korte tijd met de aanmunting van de grove specie begonnen moeten worden. Wenckebach ziet geen kans om op ware grootte in staal te graveren. Hij stapt over op messing als (voorlopig) stempelmateriaal en daarmee gaat het beter. Eind mei stuurt hij een lakafdruk van zijn keerzijde-ontwerp van 48 mm doorsnee naar Hoitsema, vergezeld van enkele opmerkingen. Wenckebach is tamelijk optimistisch gestemd over de goede afloop van het projekt, ook al zal de voorzijde hem nog veel tijd en moeite kosten. Hij informeert of Hare Majesteit bereid is te poseren; zo niet dan acht hij zich niet gebonden aan een strenge gelijkenis. Enkele dagen later wordt Wenckebach voor een bespreking op de Munt uitgenodigd; Van der Hoef is dan ook net daar geweest. Na ruggespraak met de Commissie, schrijft Hoitsema aan Van der Hoef dat verschillende schetsen niet goed zijn, omdat "er een geheele figuur op voorkomt. Voorgescreven is het *borstbeeld*. Ook teekende U borstbeeld en daarop geplaatste kroon, maar dat gaat m.i. niet. Wil daarom nog eens proberen een indeeling waarop kroon en daaronder vrij geplaatste beeldenaar. Eventueel rechts en links nog een enkel attribuut. In potlood, liefst grootte van den rijksdaalder. Het lijkt mij verder goed als U de tegenzijde, volgens het model dat U medenam dezer dagen (d.i. het model waarbij de 1 G aan weerszijden van het schild staan) eens scherp in gips sneed. Echter daarop te plaatsen 2½ G. In de Wet staat: het Wapen des Rijks met de Koninklijke Kroon *tusschen de waarde aanduiding* 2½ G. Het kan dus niet anders dan of zooals thans op de rijksdaalders of aan beide zijden 2½ G." Ook Wenckebach krijgt begin juni een reactie op het ingezonden keerzijde-model: Roland Holst vindt het wel aardig en Hoitsema raadt Wenckebach nu aan schetsen van de voorzijde te maken "in den geest als wij reeds bespraken, al blijft U volkomen vrij natuurlijk. Maar als een Koningin daarop zal worden afgebeeld, moeten er Koninklijke zaken op voorkomen, behalve een min of meer gelijkend (maar voor 't groote publiek zeker gelijkend) portret. Dus attributen. Wil daarom ook nog denken aan een Kroon in het bovengedeelte, waaronder een borstbeeld (los van de Kroon). Verder wat U aanbevelenswaardig lijkt." Een maand later, begin juli, is Wenckebach's stemming helemaal omgeslagen. Hij is een poosje ziek geweest en heeft in die tijd wat nagedacht. Een artiest moet zijn eigen inspiratie volgen, aldus Wenckebach, die veel werk heeft en daarom vindt dat het geen zin heeft tijd te verdoen aan zaken die door wetten slechts tot halfheid leiden. Hij vraagt ontslagen te worden van de opdracht. Met spijt dat dit zo moet eindigen, verzucht hij: "wat had ik graag een mooie munt gemaakt!" Hoitsema is het waarschijnlijk helemaal met hem eens, want enkele maanden daarvóór schreef hij het te betreuren dat een medailleur niet uit de voeten kan, omdat het uiterlijk van onze munten tot in details in de wet is vastgelegd, hetgeen in andere landen uitzondering was geworden¹⁰. Aan Roland Holst schrijft Hoitsema: "Mijn hoop begint nu geheel en al te vervliegen. Zonder praktische en technische ervaring iets te maken, dat bovendien aan zeer lastige eischen moet voldoen en af moet zijn, wie zou daartoe in staat zijn?" Roland Holst meldt nog dat het Commissie-lid Pit voorstelt om H. Luns (directeur van het Rijksinstituut tot Opleiding van Tekenleraren te Amsterdam) uit te nodigen. Begin september komt de Commissie te Utrecht bijeen. Blijkbaar is men het er over eens, dat er nu maar eens wat moet gebeuren omdat het anders te laat is¹¹. Twee dagen later stuurt Hoitsema aan Van der Hoef, Wenckebach en Luns

een uitnodiging om "een eerste model van de vóór- en tegenzijde van het 2½-guldenstuk" te maken. Deze modellen zullen alle elementen van de beelden van der bestaande munten moeten bevatten; inlevering dient te geschieden vóór 1 november. "Het is de bedoeling om uit de ingezonden modellen een keuze te doen en den vervaardiger van die modellen, welke voor het doel geschikt worden geacht, na goedkeuring door de Regeering, uit te noodigen om mede te werken tot het gereedmaken van definitief stempelmateriaal voor den muntslag." Luns laat weten graag mee te zullen doen. Van der Hoef zegt ontwerpen van 20 cm doorsnee in te dienen, waarop Hoitsema meedeelt dat hij zo dicht mogelijk op ware grootte moet werken. Wenckebach tenslotte schrijft, dat hij nogmaals een poging wil wagen om tot een goede oplossing voor een nieuwe rijksdaalder te komen: "Ik heb weer nieuwe ideeën gekregen en hoop dat het nu beter zal lukken". Een keerzijde-model van Van der Hoef op driemaal rijksdaalder-grootte wordt door 's Rijks Munt verkleind. Wenckebach meldt één week voor de inleveringsdatum niet op tijd klaar te zullen zijn; kennelijk heeft hij er hard aan gewerkt, want het lukt hem toch nog. Ook nu weer geeft hij enige toelichting op de ingeleverde loden modellen: "In plaats van de ronde E's en A's zou ik toch liever de gewone rechte E's en A's willen toepassen. Zooals ik U reeds meldde is het erg moeilijk een goed lijkend portret van H. M. te maken zonder haar ooit gezien te hebben. Daar de naam der Koningin op 't randschrift vermeld staat, vind ik gelijkenis wel noodzakelijk [. . .] Voor de andere zijde is de 1 G makkelijk door 2½ G te vervangen en de leeuw ook wat pootiger te maken." Luns tenslotte levert gipsmodellen van voor- en keerzijde op ware grootte van de rijksdaalder in en voegt daarbij twee afslagen in zilver. Ter toelichting schrijft hij o.a. dat "werd uitgegaan van het denkbeeld eene koninginnekop te componeeren die toch een voldoende gelijkenis had en den leeftijd van H. M. aangaf. Het randschrift, rond de heele munt, werd aan elkander gebracht door het dynastieke motief: de oranje-appel". Het kan Hoitsema (en de Commissie) allemaal niet bekoren. Op 9 november laat hij de inzenders weten, "dat de adviescommissie eenstemmig was in haar oordeel, dat geen der ingezonden vóór-ontwerpen van dien aard was, dat het de verwachting wekte te zullen leiden tot een eenigszins belangrijke verbetering van het bestaande model. Ik zelf in de eerste plaats betreur, dat mijn poging om iets beters te verkrijgen onder de tegenwoordige voorwaarden niet is gelukt". Hiermee is de zaak wel zowat afgedaan. Van der Hoef wil zijn ontwerp nog wel nader uitwerken, maar de Commissie is niet hoopvol. Tenslotte laat het Commissie-lid Zijl weten, dat hij "een poging [zal] doen om een schets te maken voor den rijksdaalder", waarna verder over nieuwe ontwerpen niets meer wordt vernomen.

Het is eigenaardig, dat Hoitsema nog in september 1928 een poging ondernam om een nieuwe beeldenaar te krijgen. Hij moet toch geweten hebben, dat de voorbereidingstijd veel te kort zou zijn: half oktober startte men de aanmaak van halve guldens weer, begin november die van guldens¹². Ook al lag het stempelgereedschap dan wel al klaar zodat men meteen kon beginnen, de planning voor die muntslag zal toch enige weken gevergd hebben. Nu is het natuurlijk mogelijk, dat hij dacht uitsluitend voor de rijksdaalders nog iets te kunnen regelen, want de aanmuntingen daarvan waren toen nog niet in zicht

gekomen (zij zouden pas in augustus 1929 beginnen)¹³. Een aanwijzing dat Hoitsema's gedachten inderdaad in die richting gegaan zijn, zit in zijn opdrachten besloten: begin 1928 was er sprake van ontwerpen voor gulden en rijksdaalder, in juni en september alleen voor rijksdaalder. Onduidelijk blijft dan echter, hoe Hoitsema die nieuwe beeldenaar dacht in te passen in de serie. Waarschijnlijk zou hij gepleit hebben voor het overnemen van die — niet doorgegangene — vernieuwde beeldenaar voor alle denominaties, om zo het gesmade ontwerp-Wienecke uit 1919 kwijt te raken.

Beredeneerde catalogus

In de korrespondentie tussen de kunstenaars en 's Rijks Munt is talloze malen sprake van tekeningen, gipsmodellen, lakafdrukken, afslagen in lood of zilver etc. Van dit alles is echter maar een deel bewaard gebleven. Uit Schulman's Handboek kennen we sinds jaar en dag de "muntproeven" door Luns¹⁴. Van het werk van Wenckebach kwamen pas onlangs een tweetal loden afslagen en een keerzijde-stempel tevoorschijn. Het archief van 's Rijks Munt leverde tenslotte nog een dertiental tekeningen van Van der Hoef op. Al het andere materiaal is kennelijk verloren gegaan. In onderstaande opsomming geven de data van de brieven het moment van vermelden of opsturen naar 's Rijks Munt aan; tussen [. . .] staat de eventuele reactie van Hoitsema.

BOLLE:

— drie schetsen, waarvan één iets vlakker (9-2-1928).

VAN HALL:

— zes ontwerpen voor de gulden, waarvan één met afgekorte tekst om zo een beter effect te verkrijgen (21-3-1928).

VAN DER HOEF:

— schetsen (april 1928) [20-4-1928 Hoitsema: leeuw moet in schild met blokken, jaartal 1929]
— ontwerp voor de voorzijde: gezocht naar een monumentale munt door de kop zo groot mogelijk in de cirkel te plaatsen (12-5-1928)
— ontwerpen voor de keerzijde (17-5-1928)
— enige nieuwe schetsjes (25-5-1928) [Hoitsema: verschillende schetsen zijn niet goed, omdat er een hele figuur op staat; maak een borstbeeld met kroon en attributen; snij het ontwerp met 1 G aan weerszijden van het wapen in gips, maar dan met 2½ G]
— schets in gips (ongedateerd)
— ontwerpen van 20 cm doorsnee (15-9-1928)
— model op 3x de grootte van de rijksdaalder (sept. 1928) [Hoitsema: wij zullen het in brons afgieten en er een reductie tot ware grootte van maken]
— negatief model voor de keerzijde van de rijksdaalder om te laten verkleinen (9-10-1928)
— model voor de keerzijde van de rijksdaalder (21-10-1928)
— [10-11-1928 Hoitsema: gipsmodellen van Van der Hoef in staal verkleind tot twee ongeharde stempels].

1

2 als voren, maar niet uitgewerkt, met
WILHELMINA KONINGIN – DER NEDERLANDEN

3 als voren, maar niet uitgewerkt, met
WILHELMINA KONINGIN DER – NEDERLANDEN

4

5

6

7

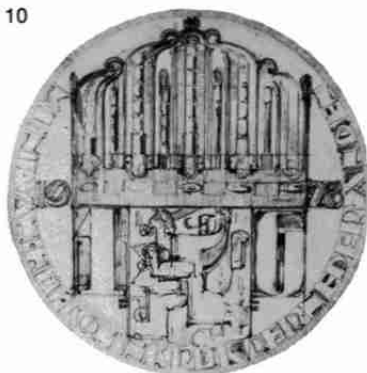

8 als voren, maar de G schuin in de cirkel geplaatst

9

10

11 als voren, maar 1 G groter naast het wapen met kleinere kroon, 19-28 eronder.

13 als voren (twee maal op één vel, kleiner dan de vorige)

Alle tekeningen zijn op $\frac{1}{4}$ van de ware grootte afgebeeld.

Haast geen enkele van Van der Hoef's tekeningen — slechts één exemplaar is gesigneerd, maar zij vertonen alle onmiskenbaar de stijl van deze kunstenaar — laat zich met bovengenoemde vermeldingen identificeren. Een uitzondering wordt gevormd door de nos. 12-13 met tweemaal de waarde-aanduiding 1 G, links en rechts van het wapen, waar Hoitsema het in juni over heeft. Diens opmerking in april over het schild met blokken, slaat wellicht op no. 9. Gezien de aanwijzing van Hoitsema, ook in april, dat "het jaartal (1929)" erop moet komen en de meeste ontwerpen het jaartal 1928 dragen terwijl 1929 niet voorkomt, zijn deze tekeningen misschien allemaal al vóór mei 1928 gemaakt. Of Hoitsema's suggestie van mei om het borstbeeld van attributen te voorzien ook door Van der Hoef gevolgd is, is onbekend: bij deze tekeningen blijkt daarvan niets. Denkbaar is, dat er na mei (niet bewaarde) ontwerpen ontstaan zijn waarbij dat wél het geval is geweest. Duidelijk is echter wel dat Van der Hoef zich voor de nos. 1-4 door Hoitsema heeft laten inspireren! In augustus 1927 vraagt de muntmeester aan de medailleur in verband met eventuele nieuwe munten voor Indië eens een schets te willen wagen voor een nieuwe beeldenaar. "Mij dunkt dat nog steeds het beste is: een groote beeldenaar, een groot stuk van het vlak vullende. Het omschrift (maar dan smaller, zoodat het in

de vrijgebleven stukken langs den omtrek valt) zal moeten blijven Wilhelmina Koningin der Nederlanden. Dit staat nu eenmaal in de Wet. Desnoods met kleine letters en als het heelemaal niet anders kan met afkortingen. Het is maar een los idee. Geen opdracht. Meer een vraag: voelt U iets in deze lijn, dat U eens aan het schetsen zou kunnen brengen? Zoo ja, dan zie ik wel eens een krabbel, is 't niet? Naar mijn persoonlijk gevoelen is *streng*e gelijkenis niet hoofdzaak. Meer een pittig, niet ongelijkend portret. Een *Koningin*. Vooral eventueel voor Indië"¹⁵. Hoewel deze portret-studies zich samen met de andere tekeningen in de map "ontwerp gulden 1928" bevinden, is het dus niet onmogelijk dat zij al eerder gemaakt werden voor een ander doel!

LUNS:

— modellen in gips op ware grootte van voor- en keerzijde der rijksdaalder en twee afslagen in zilver, waarop onder de kop een oranje-appel staat; nog bijgevoegd zijn een gipsen voorstudie der voorzijde op 3 × ware grootte en een verzilverd afgietsel van de keerzijde op dezelfde schaal (31-10-1928).

14 1 gulden 1928 door H. Luns (28 mm)

Zwierzina 284, in goud: Schulman —

15 als voren, in zilver: Schulman 829bis

16 als voren, in brons: Schulman —

17 als voren, in brons met stempelstand ↑↑ : Schulman —

18 1 gulden 1928 door H. Luns (19 mm)

Zwierzina 285, in goud: Schulman —

19 als voren, in zilver: Schulman 829ter

20 als voren, in brons: Schulman —

N.B. de varianten met oranje-appel en jaartal 1929 van bovengenoemde stukken bestaan niet; de vermelding daarvan (Schulman 829a/b) berust op een onjuist geïnterpreteerde mededeling van dr J. W. A. van Hengel, als gevolg waarvan de kenmerken van Schulman 829bis/ter en Schulman 829c/d in elkaar zijn geschoven zodat genoemde varianten ontstonden¹⁶.

- 21 2½ gulden 1929 door H. Luns (38 mm)
 Zwierzina 383, in goud: Schulman —
 22 als voren, in zilver: Schulman 829c
 23 als voren, in brons: Schulman 829d

Wat Luns in oktober aan Hoitsema schrijft, slaat duidelijk op nos. 21-23. Deze stukken zijn blijkens Zwierzina uitgevoerd bij Kon. Begeer: de stempels worden daar nog bewaard¹⁷. Ook de nos. 14-20 werden daar gemaakt. Laatstgenoemd type, dat onder de kop een tulp heeft en het jaartal 1928 draagt, moet een eerdere fase van Luns' ontwerp zijn. Niet alleen is de kop iets anders uitgevoerd en het veld tamelijk onregelmatig, maar wijst vooral ook het gebruik van de waarde-aanduiding 1 G op een vroeger ontstaan van dat model. Als Luns in september bij deze zaak betrokken wordt, heeft Hoitsema het alleen nog maar over een ontwerp voor de rijksdaalder. Pit wil Luns echter in juli al voorstellen en het is niet onlogisch, dat hij daarvoor al contact met Luns heeft gehad. Deze is misschien meteen enthousiast begonnen en heeft toen een model gemaakt voor die denominatie waarvan eerder in 1928 een ontwerp aan de andere kunstenaars was gevraagd. Tijdens het bijwerken in september/oktober moeten dan de versiering, het jaartal en de waarde-aanduiding vervangen zijn. De reden van vervaardiging van het gulden-model in twee formaten (ter grootte van gulden en kwartje) is mij onbekend; wellicht gebeurde dat uit commerciële overwegingen, zoals dat ook van de uitvoeringen in verschillende metalen verondersteld kan worden. Overigens zijn enkele van deze metaalvarianten mogelijk pas later dan 1928 ontstaan¹⁸.

WENCKEBACH:

- lakafdrukken van twee ontwerpen voor de gulden, waarvan de stempels in een lood/tin-mengsel zijn gesneden: 1° met een kop (beeldenaar verwaarloosd uit tijdgebrek) en 2° met een staande figuur; schetsen bijgevoegd (10-3-1928).
- gulden op rijksdaalder-grootte zal in koper gesneden worden (4-4-1928).
- lakafdruk van een ontwerp van 48 mm doorsnee, waarvan de stempel in messing is gesneden, vergezeld van opmerkingen: "1° de G van GULDEN is niet mooi, slanker en meer gebogen moet hij zijn, de beide uiteinden pittiger bewerkt 2° de rechterachterpoot van de leeuw is te kikkerachtig. Wat betreft verdeeling kon hij meer terug 3° de leeuw zelf kan nog eenvoudiger vooral met

het oog op de verkleining 4° de letters zijn niet overal even goed maar zijn in het woord 'koningrijk' m.i. het beste 5° de 2 en de 8 van 1928 zijn nog niet naar mijn zin. De M van munt kan iets gedrongener en daardoor de 28 iets ruimer en dikker." (23-5-1928) [4-6-1928 Hoitsema: maak schetsen van de voorzijde waarop de koningin met attributen].

— lakafdruk en afslag in lood van de rijksdaalder, gemaakt op een etspers: in plaats van de ronde E's en A's toch liever rechte E's en A's te gebruiken en de 1 G te vervangen door 2½ G (30-10-1928).

24 1 gulden 1928 door L.O. Wenckebach
(48 mm) lood/tin-alliage

N.B. de voor no. 24 gebruikte keerzijde-stempel (in messing) is ook bewaard gebleven.

Er worden in de brieven diverse details vermeld, waardoor identifikatie van Wenckebach's werk met voldoende zekerheid mogelijk is: de diameter, de attributen (scepter en rijksappel), de ronde letters, de poten van de leeuw en tenslotte de te vervangen waarde-aanduiding. Overigens is van de keerzijde-stempel bekend, dat hij afkomstig is uit Wenckebach's nalatenschap. Waarschijnlijk in september/oktober maakt Wenckebach de voorzijde die hem in juni al door Hoitsema is gesuggereerd, nl. het borstbeeld met attributen. De keerzijde van het boven afgebeelde stuk moet dezelfde zijn als die hij in mei al indient (vergelijk de diameter, de opmerkingen en het materiaal van de stempel!), vandaar zijn aanwijzing de waarde-aanduiding te vervangen door 2½ G. Tenslotte wil ik nog even wijzen op de overeenkomst in uitvoering van wapen en kroon op dit ontwerp en op het model dat Wenckebach een twintigtal jaren later zou maken voor de munten van koningin Juliana.

ZIJL:

— zal een schets voor de rijksdaalder maken (16-12-1928).

De kosten

De kunstenaars hebben uiteraard geen gratis werk geleverd. Voor de gedane moeite werd een vergoeding betaald, waarvoor Hoitsema blijkbaar de ruimte vond op zijn begroting, ook al had de Minister hem niet opgedragen voor nieuwe beeldenaars te zorgen.

Bolle en Van Hall ontvangen in april tegelijk met de afwijzing van hun ontwerpen ieder f 25. In mei vraagt Wenckebach f 2000 voor de modellen van voor- en keerzijde samen. Hij beseft zelf dat dat een hoog bedrag is, maar vindt het gerechtvaardigd omdat een lange voorbereidingstijd nodig was en het veel moeite had gekost. Wenckebach heeft dat evenwel niet gekregen, want in juli schrijft Hoitsema hem dat f 100 betaald kan worden, ook al is het "lastig te verantwoorden voor iets wat er niet is" — nl. een bruikbaar ontwerp. Wenckebach accepteert. Van der Hoef rekent in augustus f 500 voor schetsen. Of dit alleen tekeningen waren of dat het voor een deel ook gipsen modellen betrof — van der Hoef gebruikte "schets" in beide betekenissen — is niet duidelijk; of uitbetaling van dit bedrag heeft plaatsgehad is ook niet zeker. Wanneer in september de opdracht aan Van der Hoef, Luns en Wenckebach gegeven wordt, luidt één van de voorwaarden dat voor een stel modellen f 250 betaald zal worden en dat de kunstenaars daarmee alle rechten op dat model aan 's Rijks Munt afstaan (Hoe vreemd dat Kon. Begeer later de ontwerpen van Luns op de markt kon brengen!). Wanneer één van de modellen uitgekozen wordt, zo luidt het volgende punt in Hoitsema's brief, dan zal de desbetreffende kunstenaar worden uitgenodigd om te helpen bij de vervaardiging van stempels en daarvoor een opnieuw overeen te komen honorarium krijgen.

Tot slot

Rest mij nog iets mee te delen over de andere "muntproef" van Van der Hoef, die door Schulman wordt beschreven.

25. 2½ gulden door C. J. van der Hoef
Zwierzina —, in zilver: Schulman 793

Dit ontwerp is de bekroonde inzending op een prijsvraag die de Nederlandsche Kring van Beeldhouwers in 1920 onder haar leden uitschreef¹⁹. Men wilde eens iets nieuws naar voren brengen, omdat naar het oordeel van de Kring de bestaande munten niet smaakvol van ontwerp waren²⁰. Dit stuk heeft dus niets te maken met de ontwerpen van 1928 en is ook helemaal niet officieel van karakter. Omdat bij de eerst-besproken proeven het initiatief van de overheid uitging, moeten zij wél als officiële ontwerpen worden aangemerkt, ook al kwam het niet tot uitvoering ervan. Van der Hoef schreef aan Hoitsema, dat er drie exemplaren van deze rijksdaalder werden gemaakt: één voor de winnende kunstenaar, één voor het Kunstinijverheidsmuseum en één voor 's Rijks Munt. Er zijn echter zeker meer vervaardigd, want ze komen voor in particuliere verzamelingen en de handel; in 1925 kocht het Kon. Penningkabinet een exemplaar van Kon. Begeer . . . Hoitsema vond vooral de leeuw-zijde erg mooi, maar het ontwerp voldeed helaas niet aan enkele muntechnische eisen — jammer dat Van der Hoef hierover geen advies had ingewonnen, aldus Hoitsema²¹.

Noten

1. Op de voorzijde verscheen een andere kop, terwijl op de keerzijde het jaartal verhuisde van boven de kroon naar onder het wapen.
2. Om de serie uniform van uiterlijk te maken, heeft men ook de gouden tientjes (vanaf 1925) en de kwartjes en dubbeltjes (vanaf 1926) van de nieuwe beeldenaar voorzien. Strikt genomen was type-verandering hier niet nodig. Van deze denominaties hoefden geen oudere exemplaren ingetrokken te worden, omdat de inhoud aan goud resp. zilver gelijk bleef; midden vorige eeuw was het gehalte van kwartje en dubbeltje vastgesteld op $\frac{640}{1000}$, veel lager dan dat van het grove zilver dus.
3. Zie de Muntverslagen over de jaren 1919 t/m 1929 en J. W. A. van Hengel, *Geschiedkundige aantekeningen betreffende den muntslag in Nederland na 1887*, *Muntverslag* 1936, bijlage VII, speciaal pp 85-88.
4. *Staatscommissie voor het muntwezen. Advies van de staatscommissie, ingesteld bij Koninklijk Besluit van 6 april 1921 No. 19* ('s-Gravenhage 1926), p 77.
5. Archief RM no 97. In de bewuste map ontbreekt correspondentie met de Minister. Ook elders in het archief van de Munt blijkt niet dat er contacten met Den Haag geweest zijn over deze zaak; het archief van het Ministerie van Financiën bevat evenmin gegevens die op bemoeienis van bovenaf wijzen.

6. Begin 1920 werd het stempelgereedschap voor de gulden van het nieuwe type klaar gemaakt, maar de aanmuntingen begonnen pas twee jaar later. Ondertussen werd Wienecke op wachtgeld gesteld, hetgeen hij Hoitsema zeer kwalijk nam. Er kwamen van diverse kanten afkeurende reacties op dit "wanbeleid" in de vorm van krante-artikelen en zelfs Kamer-vragen (archief RM no 97: "de zaak Wienecke 1920-1921"). Toen men in april 1922 met het slaan van guldens begon, bleek het stempelvebruik door een technische onvolkomenheid van het model abnormaal hoog te zijn (Muntverslag 1922 p 11). Op de Munt verhielp men dit gebrek door het reliëf ietwat te verlagen; dit leverde heftige protesten van Wienecke op, die dit veranderde model niet meer als zijn werk, maar als een kopie daarvan beschouwde (archief RM no 97: "beeldenaars guldens-model 1922"). Ook in esthetisch opzicht was Hoitsema kennelijk niet helemaal gelukkig met het ontwerp-Wienecke, ook al schreef hij in 1925 aan de Minister van Financiën dat de nieuwe beeldenaar belangrijk beter was dan de vorige (archief RM no 97: "beeldenaars 1925-1930"). Twee jaar later vroeg hij in verband met de eventuele nieuwe munten voor Indië namelijk toch aan Van der Hoef om ook eens een schets te wagen "voor een nieuwen beeldenaar van H.M. de Koningin. Ik zou die wel iets meer geaccentueerd (steviger en minder zoet-flauw) willen zien dan de laatste van W[ienecke], ook al heeft die kwaliteiten". (archief RM no 97: "beeldenaar Indische gulden en rijksdaalder 1927-1928").
7. Muntverslag 1928 pp 16-18.
8. Muntverslag 1928 p 3, opgesteld in juni 1929.
9. Dat Hoitsema deze opmerkingen maakt is toch wel vreemd! Uit deze aanwijzing ontstaat de indruk, dat nagelaten is de kunstenaars van tevoren mee te delen wat wel en wat niet kon. Dit vooral staat overigens niet op zich, want ook de anderen maken dingen, die helemaal niet aan de eisen van de wet voldoen (de uitnodigingen aan de kunstenaars — waarin zo'n omschrijving had moeten staan — zijn in het bewuste dossier niet aangetroffen). Artikel 8 van de Muntwet 1901 luidt: "De beeldenaar der rijksdaalders, guldens en halve guldens is op de voorzijde Ons borstbeeld, tot omschrift voerende Onzen naam met de woorden *Koning (Koningin) der Nederlanden*; op de keerzijde het wapen des Rijks met de Koninklijke Kroon tusschen de waarde-aanduiding 2½ G., 1 G., ½ G., tot omschrift voerende *Munt van het Koninkrijk der Nederlanden*, benevens het jaartal, het muntteken en het muntmeestersteeken. Deze stukken worden in den ring gemunt. De rijksdaalder en de gulden hebben tot rand-schrift *God zij met ons*. De halve gulden heeft een kartelrand".
10. Muntverslag 1927 p 5, opgesteld in mei 1928 (nog eens in Muntverslag 1928 p 17).
11. Een verslag van deze bijeenkomst ontbreekt in het dossier; ook een notulenboek van de Commissie werd niet aangetroffen in het archief van 's Rijks Munt.
12. Muntverslag 1928 p 37.
13. Muntverslag 1929 p 38.
14. J. Schulman *Handboek van de Nederlandse munten van 1795 tot 1975* (Amsterdam 1975) p 174.
15. Archief RM no 97: "beeldenaar Indische gulden en rijksdaalder 1927-1928".
16. Brief dd 9 april 1962 van 's Rijks Munt aan Jacques Schulman NV (vergelijk ook de brief dd 1 november 1979 van Jacques Schulman BV aan Kon. Penningkabinet en de reactie daarop dd 6 november 1979).
17. W. K. F. Zwierzina *Koninklijke Begeer. Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1880-1935, III* (Voorschoten 1935) pp 198 en 206.
18. Het archief van Kon. Begeer over deze periode is door brand verloren gegaan.
19. Korrespondentie tussen Van der Hoef en Hoitsema (archief RM no 97: "beeldenaars guldens-model 1922"). Van de in 1918 opgerichte Kring schijnt geen archief uit de beginperiode te zijn overgeleverd; ook een eigen tijdschrift had de vereniging niet. Het ontwerp is te zien geweest op één van de jaarlijkse tentoonstellingen: *Nederlandsche Kring van Beeldhouwers. Stedelijk Museum te Amsterdam. Catalogus 1921* waarin op p 11 bij Van der Hoef onder no 19 genoemd wordt een "Rijksdaalder-ontwerp (zilver)". Deze tentoonstelling werd gehouden in februari 1921, zodat prijsvraag en ontwerp op 1920 gedateerd kunnen worden.
20. Men keerde zich tegen het 3e type — het 4e type was wel al ontworpen, maar in 1920 immers nog niet in omloop!

21. Hierbij wil ik hen die mij behulpzaam waren tijdens het onderzoek hartelijk danken: J. Berkman, dr ir M. van den Brandhof, R. Mulder, J. Schulman en drs J. Vinkenborg. Ook mocht ik profiteren van de kritische opmerkingen van mijn directeur en kollega's.

Summary

A new Dutch coin type in 1928? On the initiative of the Master of the Utrecht Mint an attempt was made in 1928 to design a new type for the large silver coins of the Netherlands. Seven artists were involved in the project in one way or another, but only Van der Hoef, Luns and Wenckebach were invited to develop their ideas further. Only part of the drawings, plaster models, proofs, etc. that were made have been preserved. The patterns by Luns, struck by the Koninklijke Begeer, have already been published. Another piece struck in lead which recently came to light can now be attributed to Wenckebach on reference to contemporary correspondence. Thirteen drawings found in the archives of the State Mint at Utrecht have proved to be by Van der Hoef (one of them is signed by him). The designs submitted were not considered important improvements on the existing type. Wienecke's 1919 model (the so-called fourth type of Queen Wilhelmina) was therefore not replaced.